

zofii 20. stor. rezumuje autor v poslednej časti práce. Zároveň sa usiluje zhodnotiť túto tendenciu a jej miesto zo širšieho aspektu, v kontexte európskej kultúry. Podľa jeho názoru „možno povedať, že komunologická resp. socio-centristická tendencia v súčasnej buržoáznej filozofii predstavuje skreslený prejav všeobecnekultúrnej tendencie zmeny postavenia individua v spoločnosti a ich vzájomných vzťahov. ...Nech by sa zdala komunologická tendencia akokoľvek paradoxnou, jej korene spočívajú v samom procese poznania, v povahe vedy ako sociálneho javu, ako určitého aspektu ľudskej kultúry, tvorivej intelektuálnej činnosti ľudí.“ (s. 202—203).

Hodnotiac knihu Ju. K. Melviľa z hľadiska jej základného zámeru a výsledkov, ku ktorým dospel, treba zdôrazniť, že kritické sledovanie komunologickej tendencie v súčasnej buržoáznej filozofii je v mnohom inšpiratívne. Poskytuje nový pohľad na metodologické základy jednotlivých prúdov tejto filozofie a ich teoretické a ideologické dôsledky, na parciálne závažné otázky ako je napr. pojem buržoázneho individualizmu, pojem kolektívneho subjektu a pod. V neposlednom rade, zdá sa, že autor ukázal veľmi efektívnu cestu k riešeniu otázky sociálno-kultúrnej funkcie buržoáznej filozofie resp. vzťahu súčasnej idealistickej filozofie a kultúry vôbec. Myslíme si, že predložená práca sa môže stať východiskom ďalších serióznych marxisticko-leninských výskumov v oblasti súčasnej buržoáznej filozofie, vrátane kritického sledovania ukázanej tendencie v tých prúdoch buržoáznej filozofie, ktoré ostali mimo pozornosti autora.

Dagmar Smreková

KONŠTRUKTÍVNOSŤ A RELATIVIZMUS ANTICKÉHO SKEPTICIZMU

SEXTUS EMPIRICUS: Základy pyrrhonskej skepsy. Pravda, Bratislava 1984, 240 s.

Pokrokové myšlienkové a filozofické dedičstvo minulosti sa aj dnes pokladá za nevyčerpatelný zdroj námetov a jeho sprostredkovanie, priblíženie človeku prítomnosti sa vždy vysoko hodnotí. Zo slovenských knižných vydavateľstiev venuje tomuto sprostredkovaniu — pokiaľ ide o filozofickú literatúru — sústavnú pozornosť Nakladateľstvo Pravda, kde v rámci edície Filozofické odkazy vyšlo v posledných rokoch nemálo zaujímavých titulov. Významné miesto zaujímajú medzi nimi práce z antickej filozofie. Vyšla tu Platónova *Ústava*, Aristotelova *Etika Nikomachova*, *Zlomky starých stoikov* a nedávno obohatila tento rad významná príručka antického skepticizmu v zhrnutí Sexta Empirica pod názvom *Základy pyrrhonskej skepsy* (v preklade Júliusa Špaňára). Slovenskému čitateľovi sa tak prvýkrát dostáva do rúk jedno z niekoľkých zachovaných diel (a teda o to vzácnejších) z bohatej filozofickej produkcie helenistického obdobia. Čo mu približuje toto dielo?

Helenizmus, významná dejinná epocha trvajúca tri storočia (zvyčajne sa časovo ohraničuje výbojmi Alexandra Veľkého, Macedónskeho r. 334—324 pred n. l. a obsadením poslednej samostatnej helenistickej monarchie — Egypta Rimanmi r. 30 pred n. l.), ktorá priniesla radikálne zmeny v ekonomickom, sociálnom i politickom živote klasickej gréckej spoločnosti, vyvolala hlboké zmeny aj v jej duchovnom živote. V tomto období macedónska expanzia, využitie vleklú krízu gréckych miest, pohltila grécku politickú samostatnosť a ty-

pickou štátnou formou prestala byť polis. Grécky živel opustil tesné hranice jednotlivých mestských štátov a rozšíril sa ďaleko na východ. V týchto zvláštnych sociálnych a politických podmienkach, ktoré spočívali v zlúčení antického otrokárstva s orientálnou despociou, došlo k spojeniu a prelínaniu klasickej gréckej vzdelanosti s orientálnou kultúrou, čo významne prispelo k rozvoju vied, remesiel, umení, filozofie i iných oblastí.

Bol tu však ešte jeden moment, ktorý významne ovplyvnil spomínaný rozvoj. Nastúpením helenizmu sa pôvodné nerozčleniteľné zväzky spájajúce Gréka s rodnou obcou uvoľnili a oslabili. Úpadok občianskej angažovanosti zapríčinila kríza vnútorných pomerov jednotlivých mestských štátov a definitívne ju dovŕšila macedónska nadvláda. Tieto procesy mali pre človeka helenistickej epochy mnohé a veľmi závažné následky (rezignácia, svoju pozornosť upriamuje človek na seba, na svoje potreby, do popredia sa dostávajú individualistické sklony), ktoré sa odrazili v celej duchovnej produkcii tej doby. Vo filozofickom myslení na jednej strane vznikli nové filozofické smery zodpovedajúce novým pomerom — *epikurovstvo*, *stoicizmus* a *skepticizmus* ako prvé filozofické systémy v pravom zmysle slova; na druhej strane sa jednotlivé filozofické problémy začali systematizovať a detailnejšie prepracúvať. Ustálilo sa členenie filozofie stotožnenej s univerzálnou náukou o svete na logiku, fyziku a etiku (II, 13; s. 82). Snaha o sústavnosť mala však aj negatívny dôsledok v tom, že neraz viedla k dogmatizmu.

Materialistickú filozofiu — vyčlenenú diferenciacným procesom medzi materialistickými a idealistickými predstavami už v začiatočnom období rozvoja gréckej filozofie — rozvíjal v období helenizmu iba Epikuros (a jeho škola), vychádzajúci z Demokritovho atomizmu. Stoici vytvorili systém, v ktorom zlučovali niektoré materialistické a idealistické prvky (bytie pokladali síce za materiálne, ale rozoznávali v ňom zložku riadenú — hmotu — a zložku riadiacu — božskú, logos). Príslušníci tzv. starej akadémie rozvíjali dogmatický idealizmus, ale s vystúpením Arkesilaa [315—241 pred n. l.] sa v učení akadémie, teraz už „novej“, asi na dve storočia udomácnila skepsa.

Skepticizmus ako zvláštny samostatný smer však založil Pyrrhon z Elidy (asi 360—270) na konci 4. storočia pred n. l. Okrem spomínaných spoločensko-historických udalostí mala vplyv na jeho vznik aj tá skutočnosť, že napredujúce začiatky vedeckého skúmania odhaľovali stále nové ťažkosti v oblasti ľudského poznania, z čoho niektorí myslitelia vyvodzovali krajne negatívne závery: veci možno síce skúmať, ale nemožno si o nich vytvoriť pevné názory, nemožno nájsť konečné pravdy (všetkých tých, ktorí o sebe tvrdili, že ich našli — stoici, epikurovci, peripatetici — nazývali skeptici dogmatikmi). Tvrdili, že veci nepoznávame také, aké v skutočnosti sú, ale sú nám dostupné len ich javy (fainomena), ktoré zmyslami vnímateľné veci (aisthela) v nás vyvolávajú svojim pôsobením. Jednoznačné výpovede sú možné len o javoch, zatiaľ čo o veciach „nezjavených“ (adela), čiže o podstate objektívnej reality, ktorá je príčinou javov, sú možné vždy tie najrozličnejšie výpovede, ktoré sú však rovnocenné. Z toho skeptici vyvodzovali, že objektívna povaha vecí je nepoznateľná, a preto sa o nej treba zdržať úsudku. Zdržanie sa úsudku — *epoché* — bolo pre nich prostriedkom na dosiahnutie najvyššej hodnoty (cieľa) helenistickej etiky (ktorá v tomto období postupne získala prvenstvo pred logikou a fyzikou) — duševného pokoja, ataraxie (I,

8, §. 22), nevyhnutnej podmienky šťastia. A skeptik, pyrrhonský filozof „je ten, čo má účasť na tejto schopnosti“ (I, 11; s. 23).

Bola táto skepsa¹ niečím novým v gréckej filozofii? Ako dospeli jej stúpenci k princípu epoche? O čo tu vlastne išlo?

V podstate o to, že zatiaľ čo v procese historického vývoja ľudia dlho verili, že predmety okolitého sveta sú presne také, aké ich poznávajú na základe zmyslových skúseností, prakticky prví grécki filozofi (6.5. stor. pred n. l.) dospievajú k poznaniu, že vnemy, pocity neodrážajú adekvátne realitu.

Z tohto poznania vychádza o. i. Herakleitos (keď myšlienkovému uchopeniu skutočnosti dáva prednosť pred zmyslovým), potom Parmenides a Zenón (ktorí pokladajú zmyslové údaje iba za falošné zdanie a kategoricky ich odmietajú ako zdroje poznania) a tento problematický moment poznania znepokojoval aj sofistov Protagora a Gorgia a obidvoch priviedol k rozhodnému pochybovaniu.

Už z týchto niekoľkých prípadov je zrejmé, že skepticizmus nie je he-lenistický novotvar, že skepsa bola v nejakej podobe v antickom myslení prítomná vždy: bola na jednej strane výsledkom dynamiky filozofického myslenia a na druhej strane sama túto dynamiku podnecovala. Bola činiteľom, ktorý nedovoľoval príliš absolutizovať nijakú filozofickú tézu. Na túto relatívne bohatú tradíciu nadväzovali skeptici, keď odmietali možnosť poznateľnosti sveta.

Pyrrhon, ktorý rozpracoval skepticizmus do filozofickej sústavy, nebol literárne činný. Jeho učenie zaznamenal jeho žiak Timón a Fleiunuta, z ktorého sa však tiež zachovali iba zlomky. Nezachovali sa ani diela skepticky orientovaných stúpencov strednej a novej akadémie (Ainesidemos, Agrippa, Karneades), takže predstavu o ich učení, ako aj o antickom skepticizme vôbec získavame v podstate až z jeho konečnej (neskorej) podoby, ktorú nadobudol práve v spisoch Sexta Empirica a z údajov, ktoré uvádza Diogenes Laertský.

Sextus Empiricus (okolo r. 200 n. l.) — ako väčšina učencov v rímskom období rozvoja gréckej kultúry — nebol samostatným mysliteľom, jednako jeho usilovnosti a informovanosti môžeme ďakovať, že zhrnul všetko, čo antický skepticizmus vytvoril. Zachovali sa tri jeho spisy: *Základy pyrrhonskej skepsy* (Pyrrhóneioi hypotyposeis, 3 knihy), *Proti vedcom* (Pros tús mathematikús, 6 kníh) a z jeho hlavného spisu *Proti dogmatickým filozofom* (Pros tús dogmatikús, pozostávajúceho z 5 kníh) sa zachovali asi dve tretiny. Čerpal zo všetkých svojich predchodcov, ale pramene uvádza iba zriedkakedy, takže z jeho spisov nemožno identifikovať prínos jednotlivých predstaviteľov skepsy.

Čo je cieľom skepsy, resp. skeptickej filozofie? Túto otázku si kladie a v *Základoch pyrrhonskej skepsy* aj odpovedá: „Cieľom je to, kvôli čomu sa všetko robí alebo myslí, pričom aj sám cieľ je buď kvôli nejakej veci, alebo je konečnou metou toho, po čom túžime“, ... „cieľom skeptika je duševný pokoj“ (I, 25 a 30; s. 27, 28). Keďže „duševný pokoj sprevádza zdržanlivosť v úsudku o všetkých veciach, bolo by veľmi vhodné vysvetliť, ako sa nám dostáva zdržanlivosti. Všeobecnejšie by sa dalo povedať, že vyplýva zo vzájomnej protikladnosti vecí.“ ... „Aby sme sa ... v týchto protikladoch

¹ Skepsa (gr. *skepsis*) znamená pôvodne „sledenie“ očami. Tento význam prenosený na zodpovedajúcu duševnú činnosť znamená hľadanie, uvažovanie, skúmanie. Na základe toho sa skeptická filozofia nazýva aj „hľadajúcou“ (I, 7; s. 22).

presnejšie orientovali, chcem vyložiť aj *tropy pomocou ktorých sa dosahuje zdržanlivosť v úsudku.*“ (I, 31 a 35; s. 29, 30 — kurzíva — H. Sz.).

Tropy (gr. *tropoi*; spôsoby odôvodňovania, dôvody proti možnosti poznania), ktoré Sextus Empiricus spomína, sú dôležité najmä z dvoch príčin. Jednak preto, lebo tvoria najdôležitejšiu výzbroj antického skepticizmu. Boli akýmisi metodickými pomôckami, pravidlami, pomocou ktorých dospievali jeho predstavitelia k epoché, t. j. k zdržanlivosti v úsudku. Stáva sa z nich zrejším, že konkrétne aké a nakoľko vážne problémy poznania ich zamestnávali a napokon viedli k tejto zdržanlivosti. Ďalej preto, lebo nám poskytujú obraz o tom, že kým stoici a epikurovci pokladali filozofiu vo väčšine prípadov za slúžku etiky, skeptici sa usilovali o ľudské uchopenie otázok objektívneho sveta, predovšetkým prírody. Zatiaľ čo filozofia stoikov a epikurovcov stavala skôr na špekulácii, skeptici, vychádzajúc z reálnych faktov poznávacích ťažkostí, sa usilovali vytvoriť prijateľnú gnozeológiu.

Skeptici vychádzali buď z desaťčlennej sústavy tropov (argumentov), ktorú zostavil Ainesidemos, vychádzajúc z nespoľahlivosti zmyslového vnímania (I, 36—163; s. 30—56)² alebo zo sústavy piatich argumentov, ktorú zostavil Agrippa (I, 164—177; s. 56—58) a ktorá využíva skutočné alebo zdanlivé slabé stránky logických operácií, aby pomocou nich vyvracali názory dogmatikov a dospeli k zdržanlivosti v úsudku. Neskôr ich niektorí skeptici redukovali na dva, pri ktorých sa epoché vyvodzuje z toho, že „nič sa nepoznáva ani samo zo seba, ani z niečoho iného“ (I, 178; s. 58).

Skeptikmi uvádzané tropy, ktoré podľa nich zapríčiňovali rozdiely v poznaní, sú v podstate založené na poznatkoch o relatívnosti a subjektívnosti zmyslového vnímania, ale práve preceňovanie týchto momentov ich privedlo k agnostickým záverom, čo malo deštruktívny vplyv v oblasti teórie.

Ako teda hodnotiť pôsobenie skepsy, skepticizmu vo vývine antického myslenia?

Je zrejmé, že s princípom skeptickej epoché, najmä s tou jej podobou, z ktorej vane duch nihilizmu, nemôžeme súhlasiť. Je zrejmé aj to, že skeptici svojím prílišným zdôrazňovaním nespoľahlivosti zmyslového vnímania pre jeho relatívnosť a z toho vyplývajúcim odmietaním a spochybňovaním logických súdov do veľkej miery bránili rozvoju vied, vzniku vedeckých zovšeobecnení. Na druhej strane však kritika skeptikov bola zameraná na celú ontologickú, gnozeologickú, logickú a etickú problematiku filozofie — ako o tom svedčí aj dielo Sexta Empirica. Ukazovali na ťažkosti, ktoré sa týkali problémov príčinnosti, pohybu, vzniku a zániku, priestoru a času, kritéria pravdy, úsudku, dôkazu, dobra a zla atď. Jasne videli slabé stránky všetkých jestvujúcich filozofických systémov a keďže upozornili na množstvo vážnych gnozeologických problémov, prispeli vlastne k ich neskoršiemu riešeniu. A tento ich prínos bol konštruktívny, treba ho hodnotiť pozitívne.

Ich vplyv v neskorších obdobiach napriek tomu, že bol protirečivý, pokiaľ ide o podstatu, možno tiež hodnotiť pozitívne. Lebo aj keď niektorí novovekí myslitelia dospeli pod vplyvom skepsy v rámci svojho subjektívneho idealizmu až ku krajnému pochybovaniu (Berkeley, Fichte), tí, ktorí využívali an-

² Uvádza ich aj Diogenes Laertský. Pozri Diogenes Laertios: Životopisy slávnych filozofov I—II. SAV, Bratislava 1954. Zv. II., s. 156—159.

tickú skepsu s mierou (napr. F. Bacon, Locke, Spinoza, Holbach, Diderot, Kant, Feuerbach), sa v mnohom zaslúžili o vytvorenie vedeckého obrazu sveta. Títo filozofi potvrdili svojou činnosťou správnosť slov najprogressívnejšieho antického dramatika Euripida, ktorý vo svojej tragédii *Helena* dodnes hlása: „pre ľudí nie je nič užitočnejšie než múdra, rozvážna nedôvera, pochybovanie“ (1, s. 709; 1618 riadok).

Tým sme vlastne dospeli aj k odpovedi na otázku, ktorú sme si položili: ustrnuté, dogmatické myslenie a názory málokedy pohli myslenie vpred, ale zdravá, s mierou a na pravom mieste využívaná nedôvera, skepsa, skepticizmus sa prakticky stal podnecovateľom pokroku. S týmto vedomím by sme mali brať do rúk aj knihu Sexta Empirica, ktorá je vlastne nielen základným, východiskovým, ale súčasne aj systematickým prameňom našich poznatkov o antickom skepticizme.

Helena Szászová

LITERATÚRA

1. Antické tragédie. Odeon, Praha 1970.